

Decoratie en daadkracht. Negentiende-eeuwse adellijke vrouwen en het interieur

Glossy magazines, tv-programma's en sociale media tonen graag hoe we onze woning volgens de laatste trends moeten inrichten. De aandacht voor het interieur is echter al veel ouder en werd vanaf het begin van de 19de eeuw intenser. Toen verschenen massa's handleidingen en tijdschriften met allerlei handige tips. Daarnaast won de binnenruimte aan belang in de teken- en schilderkunst, waar het een geliefd onderwerp werd. Die verhoogde interesse voor het interieur deelden ook adellijke vrouwen in België tijdens de 19de en het begin van de 20ste eeuw.

HET INTERIEUR ALS INSPIRATIE

In talloze privéverzamelingen zijn bewijzen te vinden dat adellijke vrouwen in het interieur inspiratie vonden voor hun eigen tekeningen, aquarellen en olieverfschilderijen. Zo aquarelleerde bijvoorbeeld prinses Ernest van Arenberg, geboren prinses Sophie von Auersperg (1811-1901) tijdens een langdurig bezoek aan haar dochter, schoonzoon en kleinkinderen in de jaren 1870 en het begin van 1880 verschillende binnenzichten van het Arenbergkasteel in Heverlee. Haar vierdelige serie genaamd *Chambres d'enfants* (1877, Edingen, ACA) toont telkens een interieur van een verlaten kinderkamer in het kasteel. Hoewel de prinses de indruk wou geven dat de kinderen net vertrokken waren, lijkt het er helemaal niet op dat deze nog maar pas in deze vertrekken speelden. Alle objecten hebben namelijk zorgvuldig een plaats gekregen en vertellen zo een eigen verhaal. Om hun relaas te achterhalen, is er meer duiding gegeven in de witruimte onder iedere aquarel. Daar wordt elk voorwerp geïdentificeerd, beschreven van welk kind het is en welke functie het vervult. Soms is aangegeven wie het object aan het kind heeft gegeven. Een voorbeeld is het afgebeelde tapijt op de vierde tekening van de reeks dat wordt omschreven als "petit tapis, travaillé par la pcesse Ernest à Meran 1871/72 (laine imitant

la peluche) pour la pcsse Ludmille, qui était assise dessus pendant ses repas, à l'âge de dixhuit [sic] mois.” (Afb. 1)

· Afb. 1 Sophie von Auersperg, prinses van Arenberg, Chambre d'enfants IV. Château d'Heverlé, 1877. Privéverzameling. © KU Leuven - Bruno Vandermeulen.

Gravin Ghislaine de Caraman-Chimay (1865-1955) was een amateurkunstenaar en hofdame van koningin Elisabeth. In één van haar pasteltekeningen hanteerde ze het interieur als de achtergrond voor een intiem beeld van het koninklijk echtpaar in volle oorlog. Koning Albert leunt in uniform tegen het haardscherm ; hij kijkt op van zijn krant naar zijn vrouw die in de fauteuil tegenover hem verdiept in haar lectuur zit. Wat verderop, tussen het echtpaar in, is een man te zien die met gekruiste benen een krant leest in de goed verlichte, maar spaarzaam ingerichte kamer (Afb 2).

© Christie's

· Afb. 2 Gravin Ghislaine de Caraman-Chimay, La Chambre du Roi, 1917. Privéverzameling.

Enkele andere adellijke vrouwen die het interieur verbeeldden, waren onder meer Marie – bijgenaamd Mimi – d'Hannosset, gravin de Baillet (1788-1861), barones Herman della Faille d'Huyse, geboren Gabrielle Stas de Richelle (1863-1926), gravin Etienne Visart de Bocarmé, geboren Jeanne – bijgenaamd Jane – de Steenhault de Waerbeek (1872-1947) en barones Prosper de Haulleville, geboren Laurence Cambier (1875-1962). Barones Joseph Kervyn de Lettenhove, geboren barones Hélène Snoy et d'Oppuers (1860-1935) maakte een potloodtekening van de vestibule van het familiekaasteel (ca. 1880, privéverzameling). Het is een vroeger werk toen ze nog niet zo goed het perspectief kon weergeven, maar haar tekening geeft wel een idee hoe de ruimte op dat moment was ingericht. Op de voorgrond staat een ronde tafel op een tegelvloer. Tegen de linkermuur hangt een voorouderlijk portret boven een rococo consoletafel. Daarnaast staan een lagere kast, een grootvaderklok

en een pronkkast die naar een dubbele deur achterin leiden. Rechts brengt een gedraaide trap via geportretteerde familieleden naar de eerste verdieping. De ruimte is aangevuld met veel groen: hoge vazen met diverse planten flankeren de trap naast de potplanten op de pronkkast en consoletafel (Afb 3).

· Afb. 3 Barones Kervyn de Lettenhove, geb. barones Hélène Snoy, Vestibule van het ouderlijk kasteel van Bois-Seigneur-Isaac, ca. 1890. Privéverzameling. Foto: auteur.

EIGEN WERKEN VINDEN EEN PLAATS

Het interieur inspireerde, maar het was ook gebruikelijk dat adellijke vrouwen de ruimtes inrichtten. Dit was geen gemakkelijke taak: er werd immers geloofd dat de decoratie van een woonst de afspiegeling van het karakter van de bewoner(s) was. Ook moest het een representatie zijn van iemands leefwijze, prestige en fortuin én de binnenruimte hoorde smaakvol te zijn aangekleed. Een hele opdracht, waarbij zelf vervaardigde schilderijen, aquarellen,

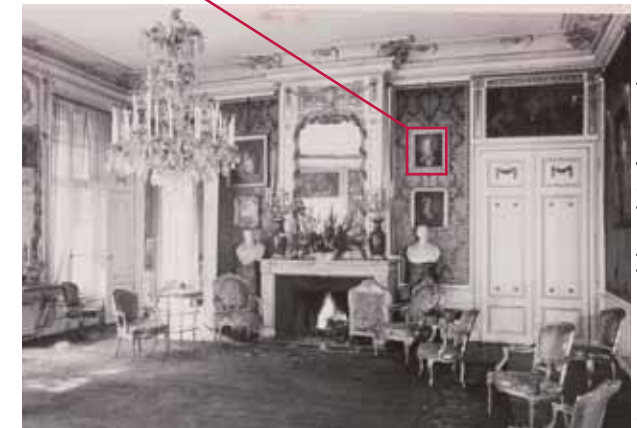
tekeningen en objecten gemaakt in de toegepaste kunsten zeker een rol speelden. Toch moet er een belangrijke nuance worden gemaakt: deze vaak kleinere kunstvoorwerpen en nijverheidsobjecten van vrouwelijke hand kwamen eerder terecht in de minder representatieve ruimtes van de residentie. In de vestibule en de portretgalerij, plaatsen waar alle bezoekers passeerden, werd de voorkeur gegeven aan werken van (bekende) beroepskunstenaars.

© Hingene, Kasteel d'Ursel, Stefan Dewickere

· Afb. 4a Hertogin (Joseph) d'Ursel geb. Antonine de Mun, Portret van hertog (Robert) d'Ursel (1873-1955), 1878. Privéverzameling. .

praktischer van aard en borduurden in 1909 samen de bekleding voor een fauteuil (1909, privéverzameling). Het canvas borduurwerk dat blauwe florale motieven op een gele achtergrond laat zien, is één van de weinige gesigioneerde en gedateerde

· Afb. 4b Salon van hertogin d'Ursel geb. Antonine de Mun, in Hôtel d'Ursel in Brussel, ca. 1912.

© Hingene, Kasteel d'Ursel, Stefan Dewickere

stukken in naaldkunst. Borduurwerken werden zelden gesigneerd of gedateerd. Wel blijkt uit de handtekening dat Sophie het alfabet niet goed beheerste, omdat ze de S, de beginletter van haar naam, in spiegelbeeld borduurde. Het stuk is nooit gemonteerd, maar zorgvuldig bewaard. Daardoor heeft het niets ingeboet van de oorspronkelijke heldere kleuren en vertoont het geen slijtageplekken.

Meer dan een halve eeuw eerder hanteerde ook prinses Louise-Marie d'Orléans, de eerste koningin van België (1812-1850) de naald. Ze maakte de bekleding voor een stoel en voor een haardscherm. Voor de stoel koos ze voor een blauwrood bloemenpa-

· Afb. 5 Prinses Louise-Marie d'Orléans, koningin van België, Geborduurd haardscherm met de gekroonde letter L, 1831-1850. Brussel, BELvue Museum, verzameling dynastie en cultureel erfgoed. Foto: auteur.

troon. Op het haardscherm prijkt de letter L omgeven door een kroon, de beginletter van haar eigen voornaam en die van haar echtgenoot koning Leopold I (1790-1865) (1831-1850, Brussel, BELvue Museum, verzameling dynastie en cultureel erfgoed). De koningin had van jongs af aan de naaldtechnieken meegekregen die in familieverband werden beoefend. Voor haar huwelijk werkte ze namelijk samen met haar zussen en moeder aan een ronde tafel waarvan de afzonderlijke lades hun naam droegen. Op die manier zorgden de uren die deze vrouwen al naaiend samen doorbrachten voor meer verbondenheid (Afb.5).

Naast olieverschilderijen, aquarellen, tekeningen, borduurwerk vond beschilderd servies een plek in de woning. Het beschilderen van porselein, faïence en keramiek was immers een heuse rage

tijdens de 19de eeuw. Ook de kinderen van barones Jean-Baptiste Bethune, geboren Emilie van Outryve d'Ydewalle (1826-1894) en baron Jean-Baptiste Bethune (1821-1894) deden het en bakten de afgewerkte producten in een oven in het kasteel van Marke. Ze vonden beschilderde porseleinen borden zelfs het ideale geschenk voor het vijftienvigti jarig huwelijksjubileum van hun ouders. Het is niet geweten welke plek de objecten vervolgens kregen, maar de goede bewaring impliceert dat de jubilarissen het cadeau erg waardeerden. In het midden van de borden is een wapenschild afgebeeld dat een combinatie is van de wapens van de geslachten Bethune en van Outryve d'Ydewalle. Daaronder staat de wapenspreuk van de familie Bethune '*Nec auro nec armis*' (noch met goud, noch

· Afb. 6 Kinderen van baron Jean-Baptiste Bethune en Emilie van Outryve d'Ydewalle, Jubileumborden, 1873. Marke, archief de Bethune. Foto: auteur.

met wapens) en de datum 10 mei 1873. Op de randen zijn zegenwensen in het Nederlands aangebracht. Het ene bord leest: "Dat God oudrenpaar* nu t' zil'ren is geweest* nog vijftienvig jaar* tot 't gouden bruiloftsfeest* U in zijn mildheid spare * En in zijn gunst beware*" en het andere: "Reeds vijftienvig jaren* bestaat hun huwelijk* God moog hen lang bewaren* verheugd en kloek gelijk* en naderhand vergaren* in't zalig hemelrijk*." (Afb. 6)

BESCHILDEREN VAN MUREN

Minder bekend is dat adellijke vrouwen geregeld de wanden beschilderden. Helaas bestaan de meeste muurschilderingen vandaag niet meer door een veranderde smaak, renovaties of afbraak. Vermeldingen in dagboeken en brieven vormen vaak nog de enige sporen van deze ondernemingen. Eén van deze sporen is een dagboeknotitie van gravin Jeanne Hennequin de Villermont (1850-1926). Zij schreef op maandag 24 april 1893: “Henriette et Marie peignent la cage d’escalier de sujets variés... Keymolen en est paf d’admiration.” De gravins zussen Marie (1848-1925) en Henriette (1855-1940) hadden de trappenhal beschilderd met verschillende onderwerpen en ze waren lang niet de enige adellijke vrouwen die zorgden voor muurdecoraties.

Kort na de Eerste Wereldoorlog beschilderde gravin Henri de Boissieu, geboren gravin Henriette – bijgenaamd Riri – d’Ursel (1875-1934) de muren van haar slaap- en badkamer in het Franse plattelandskasteel van haar schoonfamilie. Ze bracht uitzichten van Brussel en van de Schelde bij Hingene aan in olieverf, een verfsoort

© Hingene, Kasteel d’Ursel, Stefan Dewickere.

· Afb. 7 Gravin Henri de Boissieu, geb. gravin Henriette (Riri) d’Ursel, Slaapkamer, olieverf op paneel, 1919.

die ze al jaren niet meer had gebruikt. Wat onzeker schreef ze aan haar moeder Antonine de Mun: “Ma chérie maman, ce matin je reçois un arrivage de couleur à l’huile pour mes murs. Je ne sais pas comment je me remettrai à peindre à l’huile, j’avais oublié jusqu’au nom des couleurs et tout me paraît ‘sale et goûtant’ comme disait Olga jadis. J’ai ôté les deux dessus de porte de ma chambre représentant les saules de l’Escaut et l’hôtel de ville de Bruxelles pour les peindre à même le bois. C’est plus joli.” Haar muurschilderingen bestaan wel nog en vormen de uitzondering op de regel. Dit zou de gravin erg hebben verbaasd, mocht ze nu nog hebben geleefd. Al bij de start van haar project was ze zich er van bewust dat de volgende generaties een andere smaak zouden kunnen hebben. Daarom schreef ze haast laconiek aan haar moeder: “Heureusement, il suffira d’une couche de Ripolin pour les enlever le jour où on en aura assez.” (Afb. 7)

In het eigen kasteel of herenhuis of in andere familiale eigendommen brachten adellijke vrouwen wel vaker muurschilderingen aan, maar er waren minstens twee uitzonderingen. De amateurkunstenaar Elisa de Baillet (1821-1879) zou de kapel van één van de Antwerpse godshuizen hebben beschilderd. Dit grootse project lijkt erg ongewoon voor een amateur: waar de andere vrouwen zich over het algemeen tot bovendeurstukken, alkoven of trapenhallen beperkten, ging dit om een veel groter formaat. Een degelijke leerschool was dus nodig. De Baillet had deze gehad door haar opleiding bij de schilders Godfried Guffens (1823-1901) en Jan Swerts (1820-1879). Die hadden samen talloze projecten van monumentale schilderkunst uitgevoerd. Het is wel de vraag in welk godshuis de dame haar plan heeft uitgevoerd, want Antwerpen telde tijdens de 19de eeuw maar liefst drieëndertig godshuizen. Zelfs na intens spoorwerk blijft deze vraag voorlopig nog onopgelost.

De enige 19de-eeuwse beroepskunstenaar van adel, barones Alice (Alix) d’Anethan (1848-1921), heeft naast schilderijen een aantal monumentale muurschilderingen vervaardigd. In Brussel gaf een barones Goethals – waarschijnlijk barones Auguste Goethals, geboren Mathilde Engler (1814-1894) – haar de opdracht om

· Afb. 8 Baroness Alice d'Anethan, barones Auguste Goethals, geboren Mathilde Engler, privéverzameling, foto: auteur.

schilderingen aan te brengen in de eetzaal van haar herenhuis. Van haar schilderde d'Anethan ook nog een portret waarbij de oude dame haar breiwerk op haar schoot laat rusten (Afb. 8). In Parijs realiseerde Alix d'Anethan de decoraties in de kapel van het Hôpital Cochin. Jammer genoeg zouden beide werken niet meer bestaan.

ENKEL HET INTERIEUR?

Adellijke vrouwen gingen op verschillende manieren om met het interieur. Dit was ook de voorgeschreven taak van vrouwen of zoals de Franse vicomtesse Nacla in 1896 uitdrukte: “Le style, c’est l’homme – l’installation intérieure, c’est la femme.” Volgens haar hoorde de man de architectuur van de woonst voor zijn rekening te nemen en daardoor de stijl van het geheel te bepalen, terwijl zijn vrouw de binnenruimtes moest inrichten. Die sekse-specifieke tweedeling bestond al gedurende eeuwen, hoewel buitenlandse onderzoeken al nuances aanbrachten. Ook in België bekommerden adellijke vrouwen zich niet enkel om de binnenhuisdecoratie.

Teresa Cabarrus, prinses de Chimay (1773-1835) deed dat alvast niet. Als kersverse echtgenote van prins François-Joseph de Chimay (1771-1843) begon ze rond 1805 het kasteel van Chimay in te richten. Ze had al veel ervaring opgebouwd met de decoratie van haar woningen in Parijs. Toch werd Chimay haar huzarenstukje. In haar memoires die ze eind jaren 1820 schreef, haalde ze hierover het volgende aan: “[j]e me consacrais avec un plaisir presque enfantin à la décoration de ma nouvelle demeure.” De taak ondernam ze met een tweevoudig doel: enerzijds wou ze de oude familieresidentie die op dat moment al twee eeuwen onbewoond was, opnieuw de luxe en het prestige van weleer laten uitstralen en anderzijds wou ze dat het kasteel voldoende comfort bood aan haar bewoners en hun gasten. Hieruit blijkt al dat zij zich niet beperkte tot het plaatsen van meubels en kunstwerken maar grotere plannen voor het eeuwenoude gebouw had. Haar echtgenoot liet haar begaan, maar vroeg haar wel zo spaarzaam mogelijk te zijn. Later verzuchtte Cabarrus: “me recommandant la plus grande économie [...] limita fatalement l’ampleur des travaux.” Toch verwezenlijkte ze erg veel met behulp van een legertje ingehuurd timmerlieden en schilders. Ze richtte kamers in voor haar drie jongste kinderen, hun bediende en huismeester. Hetzelfde deed ze voor haar kinderen uit haar eerdere huwelijken en relaties zodat deze een plek hadden wanneer ze hun moeder bezochten. Verder verhuisde ze de kapel naar de donjon en liet ze op aanraden van een jonge onbekende architect een groot overdekt terras in hout bouwen om zo de strenge hoofdgevel in grijze steen te verhullen. Ook gaf ze opdracht om een centrale luchtverwarmer te installeren wat op dat moment een vrij recente uitvinding was. Hierdoor werd de kilte in het kasteel gebroken. Het magnum opus ondernam de prinses samen met haar echtgenoot: op het plein voor het kasteel lieten ze tussen 1806 en 1808 een theater bouwen en inrichten, waar muzikale opvoeringen voor circa vierhonderd toehoorders konden plaatsvinden.

Ook andere adellijke vrouwen ondernamen renovaties en nieuwbouwprojecten. Kort voor het midden van de 19de eeuw gaf barones Louise Goubau, echtgenote van Pierre de Fraye de Schip-

laeken (1795-1855) de opdracht om een herenhuis te bouwen op de hoek van de Brusselse Handelsstraat en de Belliardstraat in de nieuwe Leopoldwijk die toen nog grotendeels braak lag. Daarna bracht ze zelf een aantal muurschilderingen aan, net zoals ze eerder in het kasteel in Vilvoorde had gedaan. Later in de eeuw adviseerde Jeanne (Jane) de Steenhault de Waerbeek, gravin Etienne Visart de Bocarmé haar vader toen hij het oude familiekasteel renoveerde. Louise Moretus, geboren de Theux de Meylandt (1852-1923) vernieuwde na 1895 grondig het interieur van het kasteel Steytenlinck in Wilrijk. Ook liet ze het park volledig opnieuw aanleggen. De ongehuwde gravin Jeanne de Merode (1853-1944) bouwde begin 20ste eeuw een volledig nieuw kasteel in Westerlo waar ze in 1911 introk (Afb. 9).

Afb. 9 Pierre Langerock (architect); gravin Jeanne de Merode (opdrachtgeefster), Nieuw kasteel [huidig gemeentehuis Westerlo], 1909-1911. Foto: knooppunter.com

Deze voorbeelden tonen dat adellijke vrouwen in het 19de-eeuwse en vroeg-20ste-eeuwse België zich niet louter tot het interieur beperkten. Toch gaat het hier om een kleine groep van gefortuneerde vrouwen die ongehuwd bleven, weduwe waren of

de nodige vrijheid van hun echtgenoot kregen. Ook moet er niet worden overdreven met hun activiteiten op architecturaal vlak. Deze vrouwen gaven opdracht, hadden beslissingsrecht, maar er is tot nu toe geen bewijs dat zijzelf ook ontwerpen leverden, laat staan dat er een vrouwelijk equivalent was van de neogotische architect baron Jean-Baptiste Bethune. Bovendien was het niet gepast dat ze zich lieten portretteren of fotograferen terwijl ze bouwplannen bestudeerden zoals hertog Engelbert Marie IX van Arenberg (1872-1949) dat aan het einde van de eeuw wel deed.

Wel tonen alle aangehaalde adellijke vrouwen aan hoe betrokken ze waren bij hun familiale woning. Ze haalden er inspiratie uit, decoreerden het met zelf vervaardigde kunstwerken en nijverheidsobjecten, brachten muurschilderingen aan, namen het initiatief voor renovaties, verbouwingen en nieuwe bouwwerken. Kortom, ze toonden hun smaak voor decoratie en hun daadkracht bij het interieur én exterieur.

Dr. Wendy Wiertz
Kunstwetenschapper

Promoveerde met *Adellijk & Artistiek. Amateurkunstenaresen met blauw bloed in België tijdens de 19de en het begin van de 20ste eeuw*.¹

Fulbright en ere-B.A.E.F. scholar in de V.S. tijdens het academiejaar 2018-2019. Ze doet er onderzoek naar oorlogskant, handgemaakt kantwerk gemaakt door Belgische vrouwen tijdens de Eerste Wereldoorlog dat zich nu vooral in Amerikaanse collecties bevindt.

1. Zie: *Adellijk en artistiek. Negentiende-eeuwse nobele kunstenaressen uit België*, Bulletin van de VAKB, nr. 288, oktober 2016, pp. 53-64.